

GÜNÜMÜZ TÜRK DİN SOSYOLOJİSİNE İBN HALDUNCU BİR KATKI: 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

H. Şule ALBAYRAK*

Özet

Bu makale, Türkiye sosyal bilimler sahasında bir İbn Halduncu yaklaşımın imkânını sorgulama denemesi olarak günümüz meseleleri içinde din-siyaset ilişkilerine işaret eden bir konuyu İbn Haldun yaklaşımıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmamız öncelikle İbn Haldun düşüncesinin tarihi seyir içinde Türk düşünce dünyasındaki katkılarına yer verecek; ardından İbn Haldun düşüncesinin temel kavramlarına değinecek ve son olarak 15 Temmuz 2017'deki darbe girişimi ve bu girişimi gerçekleştiren Gülen örgütünün (FETÖ) İbn Haldun perspektifinden bir çözümleme denemesini ortaya koyacaktır. Çalışmada İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserindeki görüşlerden yola çıkarak Gülen örgütünün dini bir hareket olmaktan ziyade egemenlik arzusundaki siyasi amaçları olan mehdici bir hareket olduğu iddia edilecektir. Ayrıca İbn Haldun'un asabiyet kavramını temel alarak, on yıllar içinde geliştirilen grup içi asabiyetin örgüt liderliğince ve mensuplarınca hatalı şekilde gerçekte olduğundan daha güçlü şekilde değerlendirildiği ve bu durumun FETÖ'nün darbe girişimine kalkışmasına yol açtığı iddia edilecektir. Son olarak, 249 kişinin ölümlü ve iki binden fazla vatandaşın yaralanmasıyla sonuçlanan söz konusu girişiminin başarısızlığa uğraması, örgüt asabiyyeti karşısında çok daha güçlü bir asabiyet olarak darbe girişimi gecesinde askerlere karşı duran ve sonrasında meydanlarda nöbet tutan toplumun asabiyyetinin devreye girmesiyle açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: FETÖ, Gülen Hareketi, İbn Haldun, Asabiyet, Dayanışma, Darbe

AN ATTEMPT FOR A CONTRUBUTION TO SOCIOLOGY OF RELIGION IN TURKEY VIA IBN KHALDUN'S THEORETICAL FRAMEWORK: JULY 15 COUP ATTEMPT IN PERSPECTIVE

Abstract

This article is an attempt to examine the opportunity to apply the theory of Ibn Khaldun to the sphere of Turkish social sciences and it aims to evaluate an issue of politics and religion with his perspective. This study will firstly point out the contribution of Ibn Khaldun approach to Turkish social thought. Secondly, it will refer to the substantial concepts of Ibn Khaldun's theory. And lastly, this study will shed light on the attempted military coup launched by FETÖ in Turkey in 2016, 15th July. It will argue through means of Ibn Khaldun's *Mukaddimah*, that the Gulen organization is a messianic movement wishing world domination rather than a religious one. By taking Ibn Khaldun's asabiyyah (group cohesion) theory into consideration, this article also states that asabiyyah of the aforementioned group was overestimated by its leadership that led them to attempt a military

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: albayraksule@gmail.com

intervention with the help of the soldiers engaged with the FETO organization in Turkish army. Lastly, this paper will assert that the asabiyyah of FETO was suppressed by the stronger group cohesion of the civilian population of Turkey.

Keywords: FETO, Gulen Movement, Ibn Khaldun, Asabiye, Social Solidarity, Coup D'état

Makalenin Dergiye Gönderildiği Tarih: 04.02.2017; Hakem ve Yayın Kurulu Değerlendirmesinden Geçen Makalenin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 05.05.2017

Giriş

14. yüz yılda yaşamış ünlü mütefekkir ve devlet adamı İbn Haldun'un ortaya koyduğu teori modern sosyal bilimler için bir değer ifade ediyor mu? Günümüzdeki modernleşme, postmodernleşme, küreselleşme süreçleriyle karmaşıklaşan toplumların meselelerini yüzlerce yıl önce yaşamış bir düşünürün ortaya koyduğu malzemeyle anlamak ve açıklamak mümkün müdür?

Batılı kuramları genel geçer ve evrensel uygulanabilirliğe sahip olarak değerlendirmenin sıkıntılarının tartışıldığı sosyal bilimler alanında, İbn Haldun teorisini günümüz toplumlarına uyarlamanın imkanlarını araştırmak alternatif yaklaşımların oluşması açısından değerli bir katkı olabilir. Batı merkezci modern sosyal teorilerin Batı dışı toplumlara uyarlanması günümüz sosyal bilim çalışmalarında – eleştirilere uğramakla birlikte- doğal hatta çoğu zaman norm kabul edilirken İbn Halduncu görüşün modern toplumları anlamaya yönelik teorik ve kavramsal muhtemel katkılarını görmezden gelmek en azından metodolojik bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Ayrıca modernleşme ve çoğu kolonizasyon süreçlerinden geçmiş günümüz Müslüman toplumları için İbn Haldun'un neler söyleyebileceği henüz yeterince irdelenmiş değildir.

Yemenli kökenlerine ve Endülüs tecrübesine ek olarak Kuzey Afrika'nın muhtelif bölgelerinde geçen hayatı ve Mısır tecrübesine rağmen İslam dünyasında en büyük etkiyi Osmanlı'da yapmış olması İbn Haldun'u Türkiye sosyal bilimler tarihi açısından hususi olarak değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.¹ Günümüz Türkiye'sinde toplum çalışmalarına etkisi ve katkısının

1 Ejder Okumuş, "İbn Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", İslam Araştırmaları Dergisi, No. 15, 2006: 141-185; Yavuz Yıldırım, "Türkçe'de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 0, Sa. 4, 2012, s. 139-174. Marshall G. S. Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* adlı eserinde İbn Haldun'un genel olarak tarihin dinamiklerine özeldir ise çöküş dönemi olarak gördüğü kendi dönemindeki İslam tarihinin açıklamasını yaptığına değinirken onun bu teşebbüsünün takip edeni olmadığını ifade etmiştir. Marshall G. S. Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2003, s. 289. Öte yandan Cemil Meriç ise *Umrandan Uygurluğa* adlı eserinde Osmanlı aydınlarının 16. yüz yıldan beri Taşköprüzade, Katip Çelebi, Naima ve sonrasında Pirizade, A. Cevdet Paşa gibi isimlerle İbn Haldun'u tanıdığına değinmiştir. Bu isimler her ne kadar sıkı takip içinde olmasalar da "hürmetkar bir aşinalık" içindedirler. Ayrıca Meriç'e göre Namık Kemal İbn Haldun'un son takipçisi sayılabilir. Cumhuriyet dönemindeyse Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken İbn Haldun'la ilgilenen iki önemli isimdir. Cemil Meriç, *Umrandan Uygurluğa*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 142.

ne olabileceği ise halen alandaki meraklıların ilgisini beklemektedir.² İşte bu makale Türkiye sosyal bilim sahasında Osmanlı'dan günümüze bir İbn Halduncu yaklaşımın varlığı varsayımından yola çıkarak günümüz meseleleri içinde en çetrefilli din-siyaset ilişkilerine işaret eden bir konuyu İbn Haldun yaklaşımıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Mehdilik, Mesihlik tartışmalarının laik bir devlet sistemine sahip olan Türkiye Cumhuriyetinde bir dini grubun faaliyetleriyle yeniden toplum gündemine yerleşmesi din sosyoloji sahasında çalışanlar için görmezden gelinmesi mümkün olmayan bir konudur. Söz konusu dini grup üyelerinin iç duygudaşlığı anlamında geliştirdiği asabiyetin verdiği güçle zamanla devlet kurumlarına nüfuz etme girişimi, ilerleyen süreçlerde bir egemenlik mücadelesini ortaya çıkarmıştır. İbn Halduncu perspektiften analiz edildiğinde mehdici bir hareket olarak gelişen Gülen örgütünün aslında dini bir amaçtan ziyade egemenlik arzusuyla hareket ettiğini gözlemlemek mümkündür. Bu çerçevede makale boyunca şu soruların cevabı İbn Haldun'un asabiyet teorisinden yola çıkılarak aranacaktır: Bir dini grup olarak başlayıp bir terör örgütüne evrilen FETÖ'nün darbe girişiminin nedeni asabiyet kuramıyla izah edilebilir mi? Ayrıca 249 kişinin ölümüne ve iki bin civarı vatandaşın yaralanmasına neden olan söz konusu girişimin başarısızlığı, İbn Halduncu yaklaşım ile izah edilecek olursa, Gülen hareketinin kendinde mevcut olduğunu farz ettiği asabiyetin darbe karşıtı halkın asabiyeti karşısındaki güçsüzlüğüyle açıklanabilir mi?

Bu çalışma, 15 Temmuz 2016'da Türkiye Cumhuriyetinde bir dini grubun mensuplarının başını çektiği darbe girişiminin ve halkın bu girişime gösterdiği reaksiyonun İbn Haldun görüşleri çerçevesinde analizini hedeflemektedir. Bu amaçla öncelikle İbn Haldun'un Osmanlı-Türk fikriyatını etkileyen bir düşünür olarak günümüze kadar gelen çizgide sosyal olayları anlamaya sunduğu katkı ortaya konacak; ardından araştırma konumuza ışık tutacak kavramlarına değinilecektir. Son olarak, devlet ve halk tarafından yaygın şekilde FETÖ (Fetullah Gülen Terör Örgütü) olarak tanımlanan mehdici Gülen

2 Uygulamalı bir örnek için bkz. Syed Farid Alatas, "İbn Haldun ve İslam Reformu: Bir Kavramsallaştırmaya Doğru", İbn Haldun: Güncel Okumalar, ed. Recep Şentürk, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009, s. 269-286. Yalnız Türkiye'de değil dünyada da İbn Haldun yaklaşımının ana akım sosyal bilimlerin bir parçası olması yönündeki öneme dikkat çekilmektedir. Syed Farid Alatas, bunun için İbn Haldun'un ortaya koyduğu kuramın metodolojik ve teorik çalışmalar eşliğinde tarihteki ve günümüzdeki ampirik olaylara uygulanması gereğine dikkat çeker. Syed Farid Alatas, İbn Khaldun, New Delhi: Oxford University Press, 2013, s. 115. Öte yandan asabiyet teorisinin çağdaş siyaset felsefesinin yaşadığı bunalıma bir cevap sunabileceğine ve asabiyetin günümüz siyaset felsefesinin üzerine bina edildiği eşitlik, özgürlük, özerklik, güç, erdem, hak, adalet ve meşruiyet gibi parametrelerden biri hatta en önemlisi olabilecek kadar açıklama gücüne sahip olduğuna dair bkz. Akif Kayapınar, "İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım", İslam Araştırmaları Dergisi, Sa. 15, 2006, s. 83-114. Benzer kaygılar Türkiye'de Recep Şentürk gibi ilgili akademisyenlerin gündemindedir ve son yıllardaki İbn Haldun yaklaşımını sosyal olgulara uygulama denemeleri dikkat çekmektedir. Bu minvalde düzenlenen uluslararası İbn Haldun sempozyumunun üçüncüsü 21-19 Mayıs 2017'de İstanbul İbn Haldun Üniversitesinde gerçekleştirilmiştir.

hareketinin bir ihtilalci siyasi harekete dönüşme süreci ve sonuçları İbn Haldun perspektifinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İbn Haldun'un Türk Düşüncesine Etkisi ve Günümüze Yansımalar

14. yüz yılda Tunus, Kuzey Afrika ve Endülüs'te yaşayan İbn Haldun'a ilk olarak 19. yüz yıl Batılı bilim adamlarınca dikkat çekildiği sıkça öne sürülen bir önerme olmuştur. Oysa Batı ve Arap düşünürlerinin dikkatini 19. yüz yıl gibi geç bir dönemde çekmiş olsa da İbn Haldun'un Osmanlı'ya etkisi çok daha köklü ve uzun süreli olmuştur. Kaldı ki Machievelli'den Montesque'ya, Vico'da Bodin'e fikirlerinde İbn Haldun'la benzerlik gösteren birçok ismin varlığı müellifin düşüncelerinin Avrupa'da da duyulmuş ve dikkate alınmış olabileceğini akla getirmektedir.³

Her şeyden evvel İbn Haldun, Osmanlı ulema ve devlet adamlarının tanıdığı ve görüşlerinden etkilendikleri bir düşünürdür. Osmanlı müelliflerinin aksine Arap düşünürlerinin İbn Haldun'u unutmış olmasını İbn Haldun sonrası süreçte Memlük Devleti'nin yıkılışıyla ilmin merkezindeki kayışa bağlayan C. Tomar, tarihçiliğin ekseninin Suriye ve Mısır'dan İstanbul'a intikal ettiğine işaret eder:

"Bundan sonra Kahire bir başkent olmaktan çıkarak eyalet merkezi haline gelmiştir. Zira tarihçilik hem siyasi haberlere hem de maddi açıdan sarayın desteğine muhtaçtı. İletişim imkanlarının son derece kıt olduğu bu dönemde Arap eyaletlerinden önemli bir tarihçinin çıkması da bu nedenlerle oldukça zordu. Nitekim bundan sonra sarayın yakınında bulunan Osmanlı tarihçileri bu görevi yerine getirmişler ve dolayısıyla İbn Haldun ve Mukaddime'yi tetkik etme görevi de onlara düşmüştü."⁴

Söz konusu ilim merkezindeki kayış yeni merkezi İstanbul'a taşımış; bu durum Mukaddime'nin Osmanlı ulema ve devlet adamları tarafından tanınmasını beraberinde getirmiştir. Böylece yaşanan eksen kayışının bir sonucu olarak İbn Haldun, Arapların uzunca bir süre dikkatlerden kaçışına yol açmıştır. İbn Haldun'un toplum ve tarihe yönelik neden-sonuç ilişkisine bağlı realist yaklaşımından etkilenen Osmanlı düşünürleri arasında ilk planda Kınalızade Ali Efendi (ö. 1572), Katip Çelebi (ö. 1657), Mustafa Naima Efendi (1716), Ahmet Cevdet Paşa (1895) sayılabilir.⁵ Bunlardan Şeyhül İslam Piri-

- 3 Ümit Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010, s. 33-34. Hassan'ın işaret ettiği üzere Timur'la ilgili eserinde İbn Haldun'dan söz eden İbn Arabşah'ın 1435'de kaleme aldığı *Acâyibel-Makdûr fî ahvâl-i Timur* adlı eserinin 1638'de Leiden'de Jacob Golius tarafından Latince olarak yayınlanması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Endülüs yoluyla İbn Haldun düşüncesinin Avrupa'ya intikali de araştırmacılar tarafından mümkün görülmüştür. Örneğin Becker-Barnes'e göre Bodin'in (1560-1596) bazı teorilerinin İbn Haldun'a benzerliği kültürel bir etkileşime işaret edebilir. Nitekim Bodin'in ailesinin İspanya Yahudisi oluşu sebebiyle İspanya'daki İbn Haldun bilgisinin Bodin tarafından tevarüs edilebilmiş olması üzerinde durulması gereken bir ihtimaldir.
- 4 Cengiz Tomar, "Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldun Yaklaşımları", İbn Haldun: *Güncel Okumalar*, ed. Recep Şentürk, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009, s. 193-223.
- 5 Okumuş, "İbn Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", s. 144. İbn Haldun'un Katip Çelebi'deki etkisini *Düstur*'daki tarih ve toplum anlayışında görmek mümkündür. Bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015, s. 93.

zade Mehmet Sahib Efendinin başlayıp belli bir noktaya getirdiği Mukaddime çevirisini tamamlayan, son dönem Osmanlı düşünür ve devlet adamlarının önde gelenlerinden biri olan Cevdet Paşa, İbn Haldun düşüncesine büyük önem vermiştir. Yazdığı Tarih-i Cevdet ile Mukaddime yazarının fikirlerini aktüel hale getiren Cevdet Paşa, Türk tarihini İbn Halduncu perspektiften birbirine bağlamış ve yeniden gözden geçirmiştir.⁶ Ancak onun tarihe yönelik determinist tutumuna karşı görüş geliştirerek Osmanlı devletinin tedbir ve reformlarla yeniden dirilişinin mümkün olacağını savunmuştur. Öte yandan İbn Haldun'un tavırlar nazariyesini Osmanlı tarihine uygularken beşinci tavrı yani çöküş döneminin üzerinde fazla durmamıştır.⁷

İbn Haldun düşüncesinin Türklerle irtibatını Osmanlı döneminden öncesine dayandıran F. Şeker ise Mukaddimedeki kavramların içini dolduran fikirlerin Selçuklu Türklerinin İslamlaşma tarihindeki unsurlarla irtibatlı olduğuna ve Selçuklu Türklerinin vücut verdiği realitelerin İbn Haldun düşüncesini etkilediğine işaret etmiştir. Yazara göre İbn Haldun ve Türk düşüncesi arasında tek yönlü olmaktan ziyade çift taraflı bir etkileşimin varlığından söz edilebilir.⁸

İbn Haldun Düşüncesinde Temel Kavramlar: Umran, Asabiyet, Mülk

İbn Haldun Mukaddime adlı eserinde ilk kez kendisinin kurduğu bir ilimden söz eder.⁹ Kendi döneminde kabul gören tarih ilmini yöntem olarak eleştiren İbn Haldun, mevcut tarih ilminin doğru bilgilerin yanı sıra önemli oranda yanlış bilgiyi de ihtiva ettiğini tespit etmiştir. Böylece İbn Haldun, güvenilir tarihi bilgiyi elde etmeyi gündemine almıştır. İşte tam da burada modern sosyal bilimlerin konu ve sorunlarına benzeyen yeni bir ilim dalı, kendi tabiriyle umran ilmini kurmuştur. Umran ilmi, tarihçiye tarihle ilgili malzemenin bilimsel olarak değerlendirilebilmesi için gerekli modelleri, nensel açıklamaları verir.¹⁰ Bu, tarihten farklı bir ilimdir ve kendisi bu ilmin kurucusudur. Mukaddimedeki ortaya konan bu ilmin konusu, insan toplumu (al-ictima el-insani) ya da insan örgütlenmesi (el-'umran el-beşeri) iken problemleri arasında toplumların bedevilikten hadariliğe geçişi, hanedanlıkların süreç içinde form alışı, hadari toplumun doğası, hadarilikteki ekonomi ve bilimlerin durumu ve devletlerin çözülüşüne yol açan durumlar ve hanedanlığın yıkılışı öne çıkar. İbn Haldun eserinde yaşadığı dönemdeki sorunlara çözüm önerilerinde bulunmamış; bunun yerine sorunları mantıksal temele dayalı olarak tanımlamakla yetinmiştir.¹¹

6 Fatih M. Şeker, "Türk Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Mukaddime", *Kutadgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları*, 2012: 235-288, s. 270.

7 Şeker, "Türk Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Mukaddime", s. 271.

8 Şeker, "Türk Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Mukaddime", s. 273.

9 İbn Haldun, *Mukaddime I*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011, s. 32. Bu çalışmada *Mukaddime*'nin Süleyman Uludağ tarafından yapılan çevirisi esas alınmıştır.

10 Ahmet Arslan, *İbn Haldun*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009, s. 65.

11 Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi I*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013, s. 274.

Kelime olarak 'mamurluk, bayındırlık, toplumsal ilerleme, refah" gibi anlamlara gelen umran kelimesi, İbn Haldun tarafından eseri boyunca toplumsal ve sosyal değişim, ilerleme ve sosyal kalkınma biçiminde kullanılmıştır. A. Arslan'a göre İbn Haldun -bugünkü anlamlara tümüyle denk gelmemekle birlikte- umran terimini genel olarak kullandığında kültürü, daha özel olarak şehir umranından bahsettiğindeyse uygarlığı kast etmiştir.¹² R. Şentürk ise umran kavramını günümüzde anlaşıldığı şekliyle medeniyet kavramıyla karşılamasının anakronizme yol açabileceğine; zira günümüz anlayışına göre medeniyetin İbn Haldun terminolojisinden "hadara" kavramına denk düştüğüne işaret etmiş ve fakat İbn Haldun'da umranın bedevi ve hadari olmak üzere iki hali bulunduğundan söz etmiştir.¹³ Burada önemli olan İbn Haldun'un umran kavramını hem bir olgu, hem de sürece ve o olgunun meydana getirdiği alanı inceleyen ilme karşılık kullanmasıdır.¹⁴ Mukaddime'nin muhtevasını bu ilme hasreden İbn Haldun bunu şöyle ifade eder: "Şimdi biz bu kitapta mülk, kesb, ilimler ve sanatlar bakımından umranın ahvalinden olmak üzere beşeri ictima ve insan cemiyetlerine arız olan hususları delile dayalı bir şekilde beyan edeceğiz."¹⁵ Görüldüğü üzere tarih ilminin reel olguları barındırması amacından yola çıkan İbn Haldun tarihi, sosyal bilimleri ve bu arada sosyolojiyi de içerecek şekilde yeniden kurar.¹⁶

İbn Haldun, toplumsal hayata dair çok önemli iki varsayımınla yola çıkar. Birincisi, değişim toplumsal yaşamın çok mühim bir gerçekliğidir ve bu gerçekliğe yeterli dikkati göstermeyişi ilmi hataya yol açar.¹⁷ Müellif, değişimi dikkatli şekilde incelemenin toplumsal olguları doğru anlamak için gerekli

12 Arslan, İbn Haldun, s. 78.

13 Recep Şentürk, *Açık Medeniyet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014, s. 172.

14 Hassan, İbn Haldun *Metodu ve Siyaset Teorisi*, s. 42.

15 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 207.

16 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 189: "Tarih ilmi ve fenni esassız ve karışık bir hale geldi. Tarihe bakan ve okuyan da doğruyu yanlışla, gerçeği batılla karıştıran bir kişi vaziyetinde kaldı. Artık tarih halk tarafından anlatılan masallar durumuna geldi, onların malı oldu. Onun için bu ilimle uğraşan; siyasetin kaideleri ve varlıkların tabiatlarını bilmeye muhtaçtır. Gidişat ahlak, gelenek, din, mezhep ve diğer haller itibarıyla milletler, ülkeler ve çağlar arasındaki değişiklik hakkında bilgi sahibi olması, gaib hususları halihazır duruma bakarak kavraması, mevcut durum ile gaib (gelecek) ve tarihi durum arasındaki uygunluğu veya ikisi arasındaki farkı ihata etmesi, uygunluğun ve farkın illet ve sebebini göz önünde bulundurması, devletlerin ve milletlerin hangi esaslar üzerine kurulu olduğuna, ortaya çıkış esasına dayandıkları prensiplere, meydana gelişlerine temel teşkil eden sebepler, vücuda gelmesine tesir eden amillere, o devleti idare edenlerin haber ve hallerine dikkat etmesi, bütün bu hususlarda malumat sahibi olması lazım gelir. Netice olarak tarihçi elindeki haberin bütün sebepleri hakkında ihatalı bir bilgiye sahip olur. Bu takdirde nakledilen haberi elindeki kaide ve esaslara vurur. Şayet onlara uygun ise kaide ve usulün gereğine göre cereyan etmişse, haber doğrudur; aksi halde haber çürüktür, böyle haberlere ihtiyaç yoktur."

17 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 190: "Çağların değişmesi ve günlerin geçmesi ile millet ve kavimlerin hallerinin de değişeceği hususunun dikkatten kaçması tarihte vaki olan (ve gözden kaçan) gizli hatalardandır... Milletlerin ve alemin ahvali, cemiyetlerin adetleri ve dindarlıkları bir tek vetire ve istikrarlı bir yol üzere devam etmez. Bu cihet, günler ve zamanlar geçtikçe vukua gelen bir değişiklik ve bir halden diğer hale intikalden ibarettir. Nitekim bu husus (ve değişiklik) şahıslarda, vakitlerde ve şehirlerde de mevcuttur. Ülkelerde, bölgelerde, zamanlarda ve devletlerde de durum böyledir..."

olduğunu düşünür. İkinci olarak, Aristoteles'ten beri toplum üzerine düşünen filozoflarca çok kez dile getirilen insanın toplumsal bir varlık olduğu gerçeğidir.¹⁸ Toplumsal hayatı gerekli kılan şey ise insanın yaşamak için ihtiyaçlarını karşılamada diğerlerine muhtaç olması ve kişinin kendi güvenliğini sağlamada yetersiz kalmasıdır.¹⁹ İşte bu zorunlu toplumsal hayat, ilm-i umran'ın konusunu teşkil eder.²⁰

Toplumsal hayatın zorunluluğuna işaret eden İbn Haldun, istikrarlı ve güvenli bir toplum için, anarşinin değil düzenin hakim olabilmesi için otorite ve egemenliği zaruri görür.²¹ İnsanları birbirlerine haksızlık yapmaktan ve zarar vermekten alıkoyacak kendileri dışında bir yetkeye ihtiyaç olduğunu ifade eder. Peki bu güç ve yetkeyi elinde bulunduracak kişi ve kişiler nasıl belirlenir? Siyasi egemenliğin ve egemenliğin zirvesi olan mülkün yani devletin kaynağı nedir?²² İşte tam burada İbn Haldun düşüncesinin temel kavramlarından en önemlisi devreye girer. Asabiyeti güçlü olan grup diğerlerine galebeciler ve hakim olur.²³

18 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 213: "Şüphe yok ki insanî ictima (insanların toplum halinde yaşamaları) zaruridir. Filozoflar bu hususu "insan tabiatı icabı medenidir" sözleriyle ifade etmişlerdir. Yani insan için cemiyet düzeni içinde yaşamak şarttır."

19 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 213-214: "...İnsanlardan bir kişinin kudreti, muhtaç olduğu bahis konusu gıdayı tek başına elde etmeye kafi gelmez... Bu gıdanın farz edilmesi mümkün en az miktarını ele alalım, bu miktar mesela bir günlük rızık kadar buğday olsun, işte bu miktar bile onu öğütme, hamur yapma ve pişirme gibi bir çok zahmet ve muameleden sonra hasıl olur. Bu üç işten her biri için bir takım alet ve edevata muhtaç olur. Bunlar ise demirci, marangoz ve çömlekçi gibi müteaddit sanatları icra eden şahıslar olmadan vücuda gelmez. Farzet ki, insan hiçbir muameleye tabi tutmadan doğrudan doğruya buğday tanesi yemektedir. Bu takdirde bile ekme, hasat etme, daneyi başağından çıkarmak için döğme gibi bahis konusu işlerden daha çok olan diğer bir takım muamelelere ilaveten tohuma muhtaçtır... O halde hemcinsinden olan birçok kişilere ait kudretler bir araya toplanmalıdır ki, hem kendisinin hem de onların rızık ve maişetleri temin edilmiş olsun... Aynı şekilde her insan kendini savunmak için de hemcinsinin yardımına muhtaç olur... İmdi bir tek kişinin kudreti; yabani hayvanlardan, özellikle bunların yırtıcı olanlarından bir tanesinin kudretine mukavemet edemez... Şu halde bütün bu hususlarda, kendi cinsinden olan kişilerle yardımlaşması mutlaka lazımdır..."

20 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 214: "Şu halde insan nevi için ictima ve toplu olarak yaşamak zaruridir. Aksi takdirde insanların varlıkları ve onlar vasıtasıyla Allah'ın alemi mamur ve onları arzda kendine halife kılma yolundaki iradesi tam olarak gerçekleşmiş olmayacaktı. Bu ilmin konusu olarak tespit ettiğimiz umranın manası işte budur. Bu sözde bir nevi fenni (ve umran ilminin) kuruluşuna esas teşkil eden mevzuu ortaya koyma manası vardır..."

21 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 215: "Sonra bu ictima insanlar için hasıl olup alemin umranı onlarla tamamlanınca, bu takdirde insanları birbirine karşı koyacak (ve saldıklarını defedecek) bir vazia (kötülük yapmaktan caydırıcı bir güce) mutlaka ihtiyaç vardır. Çünkü saldırmak ve haksızlık yapmak (udvan ve zulm) insanların hayvani tabiatlarında mevcuttur. Yabani hayvanların tecavüzlerini defetmek için imal edilmiş olan silah, insanlardan gelen tecavüzleri defetmeye kafi değildir. çünkü aynı silah diğer insanların hepsinde mevcuttur. Şu halde insanların yekdiğerine karşı tecavüz etmelerini önleyecek "başka bir şeye" behemahal ihtiyaç vardır... Böyle olmalıdır ki bir kimse diğerine tecavüz edemesin, zarar veremesin. Hükümdarın (mülkün ve üstün otoritenin) manası işte budur."

22 Arslan, İbn Haldun, s. 93

23 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 339: "Riyaset (liderlik), sadece (mücadele ve) galebe ile hasıl olur. Galebe ise evvelce de söylediğimiz gibi sadece asabiyette vücuda gelir. O halde bir kavim üzerinde riyaset sahibi olmak için, o kavim içindeki diğer asabiyetleri tek tek alt eden galip bir asabiyete dayanmak şarttır."

İbn Haldun'a göre asabiyyetin gayesi mülk ve devlettir; hadaret, bedavetin gayesidir.²⁴ Ayrıca umransız devlet tasavvur olunamayacağı gibi devletsiz ve mülksüz umran da mümkün değildir.²⁵ İbn Haldun eserinde asabiyyetin çok net bir tanımını yapmamış; bu durum, eserini tercüme edenlerin ve onun düşüncesini çalışanların farklı anlamlarla asabiyyet kavramını karşılamalarına yol açmıştır. Örneğin Mukaddime'nin İngilizce tercümesini yapan F. Rosenthal, asabiyyeti "group feeling" (grup duygusu) olarak tercüme ederken, De Slane "esprit de corps" (zümre ruhu) olarak çevirmiş; Pirizade ve Ahmet Cevdet Paşa terimi olduğu gibi kullanırken, Z. K. Ugan ise bazen aynı şekilde bazen de "kavimlerin şevket ve kudreti" olarak karşılamaştır.²⁶ Öte yandan, Mukaddime'de asabiyyetin "himaye, müdafa, taarruz ve hak arama, ortaklaşa yapılan ictimai faaliyet, fetih, zabt, istila, işgal, zafer kazanılması, orta eylemde bulunma, ortak hareket etme" gibi anlamları içinde özellikle ortak eylem/kolektif aksiyon öne çıkmıştır.²⁷ Dolayısıyla asabiyyet soyut bir duygudan ziyade aksiyonu ifade eder.

Kısaca, İbn Haldun teorisinin özünü oluşturan asabiyyet kavramı genel anlamda kabile ya da toplumu oluşturan fertler arasındaki kuvvetli birlik hissi ve sağlam dayanışma duygusuna işaret eder.²⁸ Kendi içinde farklılaşan asabiyyet iki şekilde ortaya çıkabilir. Kan bağına bağlı nesep asabiyyeti ve kan bağı olmasa da vela ve hilf (azadlık ve ittifak) gibi başka şekilde gelişen sebep asabiyyeti iki asabiyyet türüdür.²⁹ Asabiyyet ister nesep ister sebep asabiyyeti olsun evvela topluluk içinde birlik ve aksiyon yaratır; ardından diğer çatışan asabiyyetleri bütün ve kuvvetli bir topluluk haline dönüştürür.³⁰ İbn Haldun'a göre asabiyyetin gayesi mülktür; ancak her asabiyyetin mülkü bulunmaz. Çün-

24 İbn Haldun, Mukaddime'de umranın aşamalarından söz eder. Buna göre evvela bedevi umran vardır ve belli aşamalardan geçtikten sonra hadari umrana dönüşür. Hadari umran belli bir gelişmişlik seviyesine gelince bozulmaya başlar ve nihayete erer. Bedevi-hadari ayrımını belli bir ekonomik-sosyal örgütlenme ve yaşam tarzına işaret eden terimler olarak kullanan İbn Haldun, bedeviliği göçebelik, hayvancılık, kırsal ve tarımsallıkla açıklarken; hadari umranı ticaret, zanaat, kültürel ve sanatsal faaliyetlerle değerlendirir. Bu toplum biçimlerinin siyaset sahasında ortaya koydukları kurumlar bedevilik durumunda riyaseti (reis), hadari umrandan ise siyasi teşkilatlanma ve devleti ortaya çıkarır.

25 Şeker, "Türk Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Mukaddime", s. 248.

26 Süleyman Uludağ, "Mukaddimenin Temel Kavramları", *Mukaddime I*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011: 15-154, s. 95.

27 Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, s. 193-194.

28 Asabiyyet kavramını son yıllarda "sosyal sermaye" (social capital) veya "sosyal altyapı" (social infrastructure) olarak tanımlayanlar da vardır. Ancak sermaye kelimesinin soyut olan ve maddi sermaye gibi malik olunmayan şeyler için kullanılmasına karşı çıkanlar olmuştur. Bkz. Umer Chapra, "İbn Khaldun's theory of Development: Does it help to Explain the Low Performance of the Present-day Muslim World" *The Journal of Socio-Economics*, 37, 2008: 836-863, s. 841.

29 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 335.

30 Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, s. 203. İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 350: "Şayet bir kabilenin içinde çeşitli aileler ve bir çok asabiyyetler varsa, bunlar içinde öbürlerinin tümünden daha kuvvetli olan bir asabiyyetin var olması da zaruridir. En kuvvetli olan asabiyyet diğerlerine galip gelir, onları kendine tabi kılar, böylece asabiyyetlerin hepsi bu asabiyyetin içinde kaynaşır, tek ve büyük bir asabiyyet imiş gibi bir hale gelir. aksi halde ihtilafa ve çekişmelere yol açan ayrılık baş gösterir."

kü asabiyet ve tagallüble gerçekleşen mülk için halkı hakimiyeti altına alarak mal ve vergi toplamak, elçiler göndermek, sınırları korumak ve üstünde ezici bir güç olmayacak derecede güçlü olmak gerekir.³¹

İbn Haldun'a göre asabiyet, her türlü siyasi egemenliğin ve devletin temelinde bulunan açıklayıcı ilkedir.³² Hükümdarlık, yönetim, otorite, devlet gibi anlamlara gelen mülk kavramı, Mukaddime'de siyasal örgütlenmeyi ifade eder. İbn Haldun'un siyaset teorisinin yapısını oluşturan mülk kavramı Mukaddime boyunca geliştirilmiştir. Çoğu kere devlet anlamında kullanılan mülk, bedevilik dönemindeki riyasetten (başkanlık) farklı olarak hadari toplumun siyasi örgütlenişini ifade eder.³³ Mülkün ve devletin ana ayırıcı özelliği yaptırım gücüne sahip olmaktır. Bedevi umranda görülen riyaset tam olarak mülkü ifade etmez; zira reislik her ne kadar itaat beklese de hükümünü zorla kabul ettirme gücüne sahip değildir. Oysa mülkte meşru güç sahibi otoriteden söz etmek gerekir.

Egemenlik Elde Etmede Asabiyetin Rolü

Yukarıda işaret ettiğimiz üzere, bedevi umran düzeyinde yaşayan toplulukları aradaki yakınlık ve kan bağı nedeniyle içinde yer aldığı grubu diğerlerine karşı savunmaya yönelten duygu asabiyettir. Böylece asabiyet ilk ve asli şeklini bedevilikte bulur. Ancak bedevilik harici toplumlarda da benzer bir duygudaşlık ve grup üyeleri arasındaki biz bilinci mevcuttur. Dolayısıyla, yalnız bedevi umran durumunda değil; çağdaş deyimle her türlü cemaat türü örgütlenmelerde, onları mümkün kılan bir asabiyetin varlığından söz edilebilir.³⁴ Öyleyse asabiyet, her toplumsal birimde üyelerin birbirlerine karşı hissettikleri bir dayanışma duygusu olarak ortaya çıkar. Öte yandan, asabiyetler arasında güçlü-zayıf sınıflaması mümkündür ve dayanışma bilinci yüksek olan grubun asabiyeti güçlüdür. Güçlü asabiyete sahip olan grup, diğerleri üzerinde söz sahibi olur.

Egemenlik elde etmenin temelini asabiyeti yerleştiren İbn Haldun, dinin asabiyete olan etkisini tartıştığı bölümde dini asabiyetin kuvvetini artıran bir faktör olarak değerlendirir. Müellif, dinin asabiyet sahipleri arasındaki rekabet ve hasedi ortadan kaldıracığını; böylece hedefe yönelen bireylerin

31 Şeker, "Türk Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Mukaddime", s. 256. İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 349-350: "Asabiyetin giderek ulaştığı nihai gaye mülktür... Yekdiğerini himaye etme, müdafaa ve birlikte hak talep etme, asabiyet sayesinde mümkün olur. Müştereken yapılan her çeşit ictimai faaliyet için de durum budur. Yine demiştik ki, ademoğlu insani tabiatın gereği olarak ictimai hayatta her vakit, insanların yekdiğerine olan tecavüzlerini menedecek bir otoriteye ve hakime muhtaçtır. O halde otorite ve hakim, söz konusu asabiyetler öbürlerine galip gelmesi zaruridir. Aksi halde bu hususa tam olarak muktedir olamaz. İşte bu tagallüb mülktür. Bu da riyasetten fazla ve onun ötesinde bir şeydir. Zira, riyaset beylikten (şeflik) ibarettir ve reis rehberdir. Verdiği kararları, kendisine tabi olanlara zorla tatbik etmez, onlara baskı yapamaz. Mülk ise tagallüb ve zorla hükümet demektir, zora ve baskıya dayanan bir idare şeklidir."

32 Arslan, İbn Haldun, s. 106.

33 Hassan, İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, s. 247

34 Arslan, İbn Haldun, s. 97.

başarı imkânının artacağını belirtir.³⁵ Hatta dinin asabiyete verdiği güç nedeniyle asabiyet bakımından daha güçlü ve bedevilik bakımından daha şiddetli aşiretlere karşı bile başarı sağlanabilir.³⁶ Öte yandan, İbn Haldun'a göre asabiyete dayanmayan dini davet başarısızlıkla sonuçlanır. Harikulade hallerle sahip olduğu halde peygamberlerin bile risalet görevlerini icra ederken asabiyete ihtiyaç duyduklarını; buna karşılık kendilerine mucizevi haller verilmeyen kimselerin asabiyet olmaksızın galip gelmelerinin mümkün olmadığını ifade eder.³⁷ Dolayısıyla peygamberlerin ve peygamberler haricindeki diğer davetçilerin ve ihtilalcilerin başarısını da asabiyete bağlar.³⁸ Eğer konu dini bir muhtevaya sahipse ve münker olana yönelik dinden güç alan bir ihtilal söz konusu ise hareketin başarısızlığı durumunda ihtilalci sonu kötü biten büyük bir vebal altına girmiş olur.³⁹ Çünkü İbn Haldun'a göre gücünün yetmeyeceği durumda zalim bile olsa yönetime karşı isyana kalkışmak dinen gerekli değildir. Zaten karşısında güçlü asabiyetler olmadığı sürece bir hükümdar ya da devlet sarsılmaz.

Asabiyeti yalnız dini hareketler için değil; siyasi hareketlerin başarısı için de gerekli bir unsur olarak değerlendiren İbn Haldun, herhangi bir hareketin asabiyetten kopmuş olmasının nihai başarısızlık getireceğini tarihi örneklerle-

- 35 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 378: "Dini renk, asabiyet sahipleri arasında mevcut olan rekabeti ve hasedi ortadan kaldırır, yönleri sadece Hakka çevirir. Bunun neticesinde durumları hakkında kendileri için ileriye görme hali hasıl oldu mu, artık önlerinde hiç bir şey duramaz, çünkü hedef birdir, aynı şeyi herkes müsavi surette istemekte ve onun için canlarını da feda etmektedir. Ele geçirmeyi istedikleri hanedanlık mensupları ve devlet tebaası onlardan kat kat fazla olsa bile, bunların batıl sebebiyle maksatları yekdiğerine zıttır... Bunun için sayıca çok bile olsalar onlara mukavemet edemezler. Daha doğrusu onlar bunlara mutlaka galip gelirler. Bu suretle berikiler, kendilerinde var olan refah ve zillet sebebiyle yok olmaya duçar olurlar."
- 36 İbn Haldun bu duruma bedevilik yönünden güçlü olan Zenate kabilesi ile mehdilik hareketinin etkin olduğu Masmüdilerin güç mücadelesini örnek verir. Masmüdiler, sahip oldukları dini mehdilik hareketi nedeniyle asabiyetlerini kuvvetlendirmişler ve böylece Zenate kabilesini mağlup edip mülkü elde etmişlerdir. Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 379.
- 37 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 379: "Halkın ve umurun sevk edildiği siyasi her hususta mutlaka asabiyete ihtiyaç vardır. Evvelce de geçtiği gibi sahih bir hadiste: "Allah, istinad edeceği bir kavmi bulunmayan hiç bir kimseyi peygamber olarak göndermemiştir" buyurulmuştur. Harikulade hallerle sahip olma, en çok kendilerine yaraşan peygamberler için bile bu durum söz konusu olursa, (zafer için) kendilerine harikulade haller verilmeyen kimselerin asabiyet olmadan nasıl galip gelecekleri düşünölmeye değer bir husustur."
- 38 Ali ve Muaviye çatışması İbn Haldun'a göre asabiyetler çatışmasıdır. Her ikisinin de haklı yönlerine işaret eden ve bu açıdan taraf tutmaktan kaçınan müellif, güçlenen asabiyetin bir sonucu olarak çatışmanın kaçınılmaz olduğuna değinmiştir. Arslan, İbn Haldun, s. 182.
- 39 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 380: "Kendine ibadeti şiar edinen dinin istediği yollarda yürüten şahıslardan bir çoğu, zalim ve gaddar ümeraya karşı ayaklanma cihetine gitmişler, Allah'tan sevap umarak marufu emr, münkeri nehy ve tağyir için halkı davet ederek başkaldırmışlardır. Bu yüzden kendilerine tabi olanlar artmış, peşlerine takılan kalabalıklar ve insan sürüleri çoğalmıştı. Bunlar bu uğurda kendilerini tehlikelere atmışlar, çoğu sevap alarak değil, vebal altına girerek bu yolda mahvolmuşlardır. Çünkü yüce Allah bu hususu (ihtilal ve isyanı) kendilerine farz kılmamıştı. Sadece güçleri yettiği zaman onlara bunu emretmiştir. Onun için Peygamber "Münker ve kötü bir iş gören kimse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle, buna da gücü yetmezse kalbiyle değiştirsın" buyurmuşlardır. Hükümdarların ve devletlerin ahvali sağlam, köklü ve güçlü bir şekilde yerleşmiş ve oturmuştur. Arkasında, kabileler ve aşiretler bulunan bir asabiyete dayanan kuvvetli bir mutalebe (ve hak arama kudreti) olmadan onların durumu sarsılmaz, temelleri yıkılmaz."

riyle ortaya koyar. Kendilerini hakkın sözcüsü olarak gören siyasi ya da dini ihtilalci hareket mensuplarını vesveseli ya da siyasi liderlik elde etme kuruntusuyla yaşayan kişiler olarak değerlendirir ve asabiyetten yoksun olduklarında bu kişilerin akubetinin üç türlü olacağına değinir: “Eğer deli iseler tedavi edilmelidirler, şayet kargaşa meydana getirmek için böyle davranıyorlarsa, darb ve katl ile tenkil edilmeli ve başları ezilmelidir. Veya maskaralıklarını ortaya koymalı ve kendilerini de soytarılardan saymalıdır.”⁴⁰ İbn Haldun’un asabiyetten yoksun bu gibi mehdici-dini ve siyasi ihtilalleri ortaya çıkaranlara dair analizi oldukça dikkat çekicidir. Zira, mehdilik iddiasıyla ortaya çıkan kişi ve gruplara karşı oldukça şüphecidir. Ona göre normal şartlarda elde edemeyecekleri siyasi liderlik ya da riyasete kavuşma çabası içindeki bu kişiler, dini inançları maksatları için araçsallaştırırlar.⁴¹ Münkeri ortadan kaldırma, sünnete göre hareket etme gibi dini saiklerle ortaya çıkanlarda bile egemenlik arzusu ön plandadır.⁴²

Mukaddime’nin “Mehdilik Meselesi” başlıklı bölümünde konuyla ilgili görüşlerini aktarmaya devam eden İbn Haldun, ne dini bir davet ya da hareketin ne de mülkle ilgili yani siyasal egemenliğe dayalı bir hareketin asabiyet olmaksızın mümkün olmadığına yeniden vurgu yapar.⁴³ Mehдинin gelişile ilgili yaygın rivayetleri aktarırken eleştiriye tabi tutar ve eğer bir Mehdi gelecekse bu kişinin sözü dinlenir biri olabilmesi için sadece ehli beyt mensubu oluşunun yeterli olmadığına aynı zamanda güçlü bir asabiyete sahip olması gerektiğine işaret eder.⁴⁴ Böylece İbn Haldun, dini bir norm olarak Mehdi’nin dönüşünü tümüyle reddetmez ancak Mehdi’nin gelişinin bir takım maddi koşullara bağlı olduğunu belirtir. Bu koşullar; güçlü bir asabiyete mensup bir grubun mevcut olması, bir liderliğin olması ve bunların meydana çıkabileceği güçlü bir yönetimin varlığına bağlıdır.⁴⁵

40 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 381.

41 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 381: “Böyle bir yol ve usul takip edenlerin çoğunu, ya vesveseli (muhteris) veya deli veya durumu karışık sahtekar olarak görürsünüz. Bunlar böyle bir davetle siyasi bir başkanlık elde etmek sevdasındadırlar, içleri riyaset hırsı ile doludur, tabi yoldan ona ulaşmaktan da aciz kalmışlardır. Bu gibi sebep ve vasıtaların, bu konuda ümit ettikleri maksada kendilerini ulaştırabileceğini zannetmektedirler. Bu uğurda başlarına gelecek felaketleri hesaba katmamaktadırlar. Onun için de meydana getirdikleri fitne sebebiyle derhal idam edilir, oynadıkları oyunların akubeti fena olur.”

42 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 603: “Bundan sonra daha bir takım şahıslar bu nevi davetle ortaya çıkmışlar, kendilerini bu yolun yolcularına benzetmişler, bu hususta olduklarından başka şekilde görünmüşler, sadece ismen (lafzen ve şeklen) sünnet yolunu tutmuşlar, çok azı müstesna gerçekte bu yolu takip etmemişler, o yüzden de ne onlar ne de onlardan sonra gelenler (ve takipçileri) hiç bir hususta muvaffak olamamışlardır.”

43 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 600: “Din ve mülkle ilgili bir davetin muvaffak olması için, bu husustaki Allah’ın emri ve hükmü gerçekleşene kadar, asabiyete dayanan bir şevketin ona arka çıkması ve bunu oradan uzaklaştıracak olanlara karşı onu müdafaa etmesi şarttır.”

44 İbn Haldun, *Mukaddime I*, 600: “... Bu suretle Mehdi sözünü geçerli kılarak ve halkı bu sözle sevk ve idare ederek mükemmel bir şekilde asabiyeti ve şevki gerçekleştirir. Bunun dışındaki bir yola ve şekle gelince, mesela onlardan bir Fatiminin (ve mehдинin) herhangi bir yerde, asabiyete ve şevkete istinat etmeksizin, mücerret ehli-i beyte mensup olmasına dayanarak, halkı bu gibi bir şeye davete etmesi muvaffak olmaz, mümkün de görülmez.”

45 Hassan, İbn Haldun *Metodu ve Siyaset Teorisi*, s. 165. Hassan, Mehdiilik bahsiyle ilgili İbn Haldun’un yaklaşımını ortaya koyarken dini normlar ile realiteler arasındaki dengeyi ko-

Mehdilik iddiasıyla ya da atfiyle ortaya çıkanlara dair verdiği örneklerde oldukça eleştirel bir yaklaşım sergileyen İbn Haldun, Mehdilik iddiasında bulunanları suret-i haktan görünmekle, ona inanıp tabi olanları ise akli kıt kişiler olmakla itham etmiştir.⁴⁶ Tarihte mehdilik iddiasında olan bir çok hareket ortaya çıkmıştır. Bunlardan İbn Haldun'un örnek verdiği Tüveyzir, h. 8. asrın başında beklenen mehdî olduğunu ilan etmiş ve birçok takipçi kazanmıştır. Fakat gelişmelerden endişe eden kabile liderleri bu kişiye suikast düzenleyerek kurmaya çalıştığı hakimiyete engel olmuşlardır.⁴⁷ Benzer şekilde, h.7. yüzyılda mehdilik iddiasında bulunan Abbas isimli birinin yanına aldığı kişilerle Badis şehrine girdiğine ve çarşı-pazarı yakıp yıktığına değinmiş ve sonunda öldürülerek hakimiyeti ele geçirmesine engel olunduğuna işaret etmiştir.⁴⁸

Mukaddimede verilen örneklerden bir diğerinde asabiyetinin yeterince güçlü olmadığını farkına varan ve iddiasında ısrar etmeyen bir gruptan söz edilir. Buna göre Kербela'dan Mehdilik iddiasıyla Tilemsan'a gelen bir grup, Meriniler hanedanlığının Tilemsan üzerindeki hakimiyetini görünce liderleri tarafından geri döndürülmüştür. Karşısındaki grubun asabiyetinin gücünün farkına vararak mehdilik iddiasını gerçekleştiremeyeceğinin anlayan liderin geri çekilmeyi tercih edişi İbn Haldun tarafından basiretli bir davranış olarak nitelendirilmiştir.⁴⁹

runduşuna dikkat çeker: "...İbn Haldun dinsel beklentinin gerçekleşeceğini kabul etmekte, ancak tarihsel gelişim içerisinde, belirli sosyal, siyasal şartlar olmaksızın Mehdinin işlevinin gerçekleşmeyeceğini öne sürmektedir. Bu bakımdan İbn Haldun'un dinsel normları ele alış ile bilimsel yaklaşımının ortaya çıkışı birbirine zıt, birbiriyile çelişen iki yaklaşımın birlikte sürdürülmesi biçiminde olmamaktadır. Modern terminolojiyle düalist bir yaklaşım esas olarak benimsenmiş değildir. Kabul edilmesi zorunlu olan norm kabul edilmiş; dinsel plandaki bir beklentinin gerçekte nasıl ortaya çıkabileceğinin bilimsel tahliline girilmiştir." Hassan, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, s. 166.

- 46 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 600-601: "Bu hususta aklın açık hükmüne ve kendini bağlayan bir ilme müracat etmeyen ahmaklardan meydana gelen topluluğun ve halkın iddia ettiği şeye gelince, bunlar Mehdi'nin kime (ve hangi kabileye) mensup olacağını ve nerede zuhur edeceğini hesaba katmadan, Mehdi'nin zuhuruyla ilgili halk arasında meşhur olan söylentileri taklit ederek, onun çıkış zamanını tahmin etmeye çalışmakta ve açıkladığımız gibi işin hakikatini bilmemektedirler... Nefsin, temenni ettiği bir daveti, hak bir davet şeklinde göstermek maksadıyla ve suret-i haktan görünerek bir çok akli kıt kişiler buraya, yani Massa rıbatına gelmektedirler. Onları bu davranışa iten kendi ahmaklıkları ve şeytanın vesveseleridir."
- 47 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 160: "Tuveyzir, tûzer kelimesinin ism-i tasgirinin ism-i mensubudur. Bu kişi, Mehdi-i muntazar olduğunu iddia etti. Sûs halkından olan Zale ve Kuzule kabilelerinden bir çoğu ona uydu. Adamın işi büyüdü. Masmuda kabilesinin reisleri, kendi durumlarından korkmaya başladılar. Onun için Saksivi, gece aniden onu evinde suikastla katledecek birisini gizlice ona gönderdi. Bu suretle adamın, kurmaya çalıştığı hakimiyet çözülmüş ve çökmüş oldu."
- 48 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 601: "... Gumâr'da Abbas diye anılan bir kişi zuhur etti. Fatimî, yani Mehdi olduğuna iddia etti. Gumâre halkının ayak takımı ve serserileri ona tabi oldu. adam silah zoru ile Bâdis şehrine girdi, çarşı pazarı yaktı, oradan, Mezemme denilen bölgeye gitti. Bir suikastla burada katledildi ve hakimiyeti gerçekleşmedi."
- 49 İbn Haldun, *Mukaddime I*, s. 601: "Adam, etrafındaki yoldaşlarına: Geri dönünüz, içine düşüğümüz hata bizi hakir duruma düşürmüştür, bu vakit bizim vaktimiz değildir, dedi. Bu söz, o zatın zamanın halkına karşı denk bir asabiyet olmadan, hakimiyet ve iktidarın gerçekleşmeyeceği hususunda basiret sahibi olduğunu gösterir. Adam bu memlekette garip olduğunu, şevkete sahip olmadığını, Merinilerin, o çağda Mağrib halkından hiç bir kimsenin karşı

İbn Haldun bu tür dini-siyasi hareketlerdeki liderlik vasıfları ya da davranışları üzerine uzun uzadıya durmamış; ancak liderin ölümüyle asabiye-tin dağılacığını ifade etmiştir. Mağribteki sosyo-politik yapıda ortaya çıkan Mehdiilere ve takipçilere yönelik geliştirdiği fikirlerini paylaşırken sadece lidere değil takipçilere karşı da eleştirel bakış sergilemiştir. Ona göre mehdilik iddiasında olanlar, çoğunlukla dönemin Arapları arasında çok sık bir sorun olarak görülen yol emniyeti gibi konularda düzen getirmeyi gündemlerine almışlardır. Ayrıca İbn Haldun'a göre kişilerin tevbe etmelerinden ve dine dönmelerinden maksatları çoğu zaman sadece yağma ve çapulculuktan vazgeçmekten ibarettir. Öte yandan İbn Haldun, dünyalık elde etmenin bu gibi hareketlerde ne derece ön planda olduğuna da işaret etmiştir. Ancak dini irşad ile dünyalık talebinin beraber var olamayacağını; bu nedenle söz konusu hareketlerin dindarlıklarının sağlam olmayacağını iddia etmiştir.

Gülen Hareketinin Darbe Girişiminin İbn Halduncu Çözümlemesi

15 Temmuz darbe girişimine dair tüm bilgiler –üst düzey askerlerin ifadeleri⁵⁰, örgüt mensuplarının geçmiş faaliyetlerine dair bilgiler, Gülen'in en yakın isimlerinin darbe sürecine aktif katılımları⁵¹, örgüt mensuplarının gizli iletişim ağları, istihbarî bilgiler...- girişimin ardında vaiz olarak göreve başlayıp bir hareket liderine dönüşen Fetullah Gülen ve takipçilerinin olduğunu göstermektedir.⁵² Yakın zamana kadar Gülen Hareketi ya da Gülen cemaati olarak tanımlanan grup, özellikle 17-25 Aralık 2013'te başlattıkları süreçle birlikte bürokraside yerleştirdikleri kadroları ast-üst ilişkisinin dışında hareket ettirerek seçilmiş yönetime karşı operasyonlar gerçekleştirmiştir.⁵³ Öte yandan cemaat mensuplarının yönlendirmesiyle yargı içerisindeki örgüt kadroları birçok tartışmalı yargılamalar gerçekleştirmiş ve bunlar tespit edildiğinde grubun

koyamayacağı bir asabiyeğe sahip bulunduğunu anlayınca geri şekilde, doğruyu kabullenme zorunda kaldı ve tamahlarından vaz geçti..."

- 50 Darbe girişimi gecesinde esir tutulan Genel Kurmay Başkanı Hulusi Akar'ın ifadesine göre kendisini esir alan darbeci askerlerin Akar'ı darbe girişimine katkı sunması yönünde ikna etmeye çalışmış ve bunun için Fetullah Gülen'le görüşme sağlayabileceklerini ifade etmiştir. <http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/07/24/hulusi-akar-gulen-ile-gorusturmek-isteditiler> (11 Mart 2017)
- 51 Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tefsir bölümünde öğretim üyesi olan Adil Öksüz, Fetullah Gülen'in çok yakınında bulunan isimlerden biridir ve darbe girişimi gecesinde darbenin merkez üssü Ankara Akıncılar üssünde bulunmuştur. Şüpheli olarak gözaltına alınan Öksüz'ün ifadesinde darbenin merkez üssünde bulunmasının gerekçesini "tarla bakma" olarak göstermiş ve serbest bırakılmıştır. Toplanan deliller Öksüz'ün süreci yöneten kişilerden biri olduğuna işaret etmiş; hakkında tutuklama kararı çıkarılmış ancak tüm aramalara rağmen bulunamamıştır. <http://www.ntv.com.tr/turkiye/adil-oksuzun-askeri-uste-ne-isi-vardi.IYjpbQI3YESuKPtLXLnDgA> (11 Mart 2017)
- 52 Atilla Yayla, "July 15: The Glorious Resistance of Turkish Democracy", *Insight Turkey*, Vol. 18, No. 3, Summer 2016: 83-117, s. 92.
- 53 Ortaya çıkan birçok ifadeden anlaşıldığı üzere bürokraside örgütlenen örgüt mensupları normal ast-üst ilişkilerin dışında hareket etmişler; örneğin Milli Eğitim Bakanlığında görevli FETÖ mensubu memurlar üstlerinden gelen emirleri uygulamak yerine örgüt mensubu öğretmenlerden gelen emirleri uygulamış; benzer şekilde örneğin orduda görevli daha üst düzeydeki askerler kendilerinden alt konumdaki subaylardan emir almışlardır. Bu durumda örgüt hiyerarşisi yasal düzlemde belirlenen legal ve meşru hiyerarşinin önüne geçirilmiştir.

cemaat kimliğinden sıyrılarak bir terör örgütüne dönüştüğü kanaati gelişmiş; Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tanımlaması kullanılmaya başlanmıştır. Her ne kadar terör örgütü nitelmesi darbe girişimi öncesinde grubun terör olaylarına karışmadığı gerekçesiyle tartışmalara neden olsa da 15 Temmuz silahlı darbe girişimi sonrasında söz konusu tanımlama toplum tarafından benimsenmiş ve bundan sonra FETÖ kullanımı kamuoyunda yaygınlık kazanmıştır.⁵⁴

15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştiren FETÖ'nün bir dini cemaatten terör örgütüne evrilmesi oldukça dikkat çekici bir fenomendir. Bu süreçte bir cemaat liderinden bir terör örgütü liderine dönüşen Fetullah Gülen'in şahsiyeti ve liderliği hakkında değerlendirmelere ve derinlikli analizlere ihtiyaç duyulmaktadır. Biz bu makalede, İbn Haldun teorisinin imkanlarını kullanırken Gülen'in dini olmaktan çok siyasi hedeflerle hareket ederek grup asabiyetine yön veren bir lider olduğuna ve Gülen'in dini öğretileri otoritesini pekiştirecek şekilde yorumlayarak takipçilerinin asabiyetini güçlendirmeye hizmet etmesi için dini araçsallaştırdığına işaret edeceğiz.

1970'lerde bir vaiz olarak tanınan Fetullah Gülen, başlangıçta Türkiye'de önemli bir dini figür olan ve Nakşibendi medreselerinde eğitim alan Said-i Nursi'nin takipçisi olarak ortaya çıkmışsa da zamanla kendi cemaatini oluşturmuş ve Nurculuğun bir alt kolu olarak tanınırlık kazanmıştır.⁵⁵ Açık ya da zımnın mehdilik-mesihlik iddiasıyla insanları etkileyen Gülen, bu iddiayla örgüt içi dayanışmayı sağlayabilmekte ve otoritesini tahkim edebilmektedir.⁵⁶ Zira bu anlayışa göre mehdiye-mesih itaat Allah'a itaat olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan gönüllük esasına göre şekillenen hareket, sıkı bir fedakârlığı ve diğer dünya için bu dünyadan vaz geçmeyi temel alan bir anlayışla Gülen karizması etrafında insanları birleştirmiştir. Böylece hareketin başarısı manevi bir şekilde sunulmak suretiyle birçok insanın mobilize edilmesi sağlanmıştır.⁵⁷ Ancak Gülen öğretileri sınırlı bir eğitimli grup içinde kalmıştır ve bu durum günümüz kült hareketlerine benzer bir şekilde grup asabiyetinin toplumun geneline sirayet etmesini engellemiştir.⁵⁸

- 54 Başlangıçta "terör örgütü" tanımını kullanmaktan çekinen isimlerden biri liberal akademisyen ve yazar Atilla Yayla'dır: "Benim de içinde olduğum bazı kişiler, açık bir terör davranışıyla ilişkili olmadıkları sebebiyle terör örgütü kavramının uygunluğu konusunda endişeliydik. Fakat Türk yargı makamları bu kavramı kullanmakta ve silah kullanma yetkisine sahip olan bu yapıya bağlı asker ve polislere dikkat çekmekte ısrarcıydı. Bu ısrar 15 Temmuz'da teyit edilmiş oldu..." Atilla Yayla, "July 15: The Glorious Resistance of Turkish Democracy", s. 92.
- 55 Gülen'in hareketi oluşturduğu yıllarda yanında bulunan fakat zamanla yollarını ayırdığı arkadaşları, onun Nurcu olarak tabir edilen Saidi Nursi takipçilerinden sayılmayacağını iddia ederler. Ayrıca A. Açıkgenç, Gülen'in Said'i Nursi'yi asrın beyin yapıcısı olarak gördüğünü ancak Nurculuk tabirini hiç onaylamadığını belirtir. Alparslan Açıkgenç, "Said Nursi", *DİA*, No. 35, 2008: 565-572, s. 572.
- 56 F. Gülen'in uzun yıllar yanında bulunan arkadaşlarından Latif Erdoğan, kendisine yönelik Mesihlik iddiaları karşısında sessiz kalmayı tercih eden Gülen'in Mesihliği zımnın kabul ettiğini ifade eder. Latif Erdoğan, *Şeytanın Gülen Yüzü*, İstanbul: Turkuvaz Yayınları, 2016, s. 34-42.
- 57 Burhanettin Duran "The Gulen Movement and the Loss of Sunni Codes", 2013: <http://www.setav.org/en/the-gulen-movement-and-the-loss-of-sunni-codes/> (8 Mart 2017)
- 58 Kült: İngilizcesi "Cult" olan kavram. bireysel coşturucu tecrübe arayışı olarak tanımlanmıştır. Kilise ve mezhep kavramlarındaki yapıya bağlılığın aksine kült mensupları bireysel tec-

Dünyanın birçok ülkesinde açtığı okullarla ve 1990'larda dinler arasında diyalog çalışmalarıyla tanınırlık kazanan F. Gülen ve cemaati, diğer İslami yorumları radikallikle ilişkilendirerek kendi yaklaşımlarını modern dünya ile uyumlu bir İslam yorumu olarak dünya kamuoyuna sunmuşlardır.⁵⁹ Avustralya'dan ABD'ye, Türkiye'den Orta Asya ve Afrika'ya kadar hareketin tanınması ve kamuoylarının kabulü için gerek halklar düzeyinde, gerek akademi ve gerekse hükümetler düzeyinde çalışmalar yapılmıştır.⁶⁰ Bu amaçla, Gülen hareketinin modern bir İslam yorumu olduğu ve İslam dünyasında gelişen radikalliğin gerçek bir alternatifi olduğu yönünde yapılan yayınlar, tezler ve sempozyumların oluşturduğu yekûn oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca, hareketin eğitim çalışmalarıyla öne çıkma çabası ve kendini kamuoyuna hizmet hareketi olarak sunması stratejik bir tercih olarak güven kazanmayı ve gelecek eleştirilere karşı korunmayı hedeflemiştir.

Gülen hareketinin gelişmeye başladığı 1970'leri takiben, 1980 darbesi sonrasında büyümenin ve girilen siyasi ilişkilerin meyveleri 1990'larda alınmaya başlanmış; örneğin 1997'de gerçekleştirilen 28 Şubat darbesinde yalnızca iktidardaki Refah-yol hükümeti değil aynı zamanda hemen tüm cemaat ve tarikatlar zarar görürken, henüz toplumda cemaat olarak bilinen Gülen hareketi darbeci generallere verdikleri destek sayesinde süreçten büyük bir zarar görmeden çıkarak faaliyetlerine devam etmeyi başarmıştır.⁶¹ 1998 yı-

rübeye, kurtuluşa, huzura vurgu yapar. Seküler toplumsal yapının yükselişe sebep olabileceği kültürlerde "ben" inananın kozmosunun merkezinde yer alır. Kültürler çoğunlukla küçük ölçekli boyutu, mistik tecrübe arayışı, yapıya önem vermeyen ve karizmatik bir liderin varlığıyla karakterize edilmiştir. Kültür kavramına dört yaklaşım öne çıkmıştır. Birincisi, kültürler otoriter ve totalistik olarak tanımlar. İkinci yaklaşım, kültürleri gevşek organizasyon yapısı ve iç doktriner konsensüsün yanı sıra sınırların belirsizliğiyle tanımlar. Böylece kültürler ya kaybolabilirler ya da karizmatik bir lider öncülüğünde ve epistemolojik otoriteriyazim temelinde otoriteriyazim bir tarikata evrilebilirler. Üçüncü yaklaşım, kültürlerin diğer bir karakterine işaret eder ki bu da kültürlerin toplumun baskın geleneğinden radikal bir kopuşu ifade eder. Son olarak kültürler, ideoloji ve inançlarıyla daha geniş kültüre veya alt kültürlerle karşıt olurlar. Nuri Tınaz, "A Social Analysis of Religious Organisations: The Cases of Churh, Sect, Denomination, Cult and New Religious Movements (NRMs) and Their Typologies", İslam Araştırmaları Dergisi, No. 13, 2005, s. 63-108.

- 59 Gülen hareketi, radikallik karşısında Batı değerleriyle barışık ılımlı İslami bir hareket olduğu gerekçesiyle ilginç şekilde gizli servisler tarafından da desteklenmiştir. Örneğin uzun yıllar CIA'in Ortadoğu sorumlusu olarak görev yapan Graham Fuller, Fetullah Gülen'in ABD'ye gidebilmesi ve oturma izni alabilmesi için bizzat referans olmuştur. Bu destek hareketin ordu içindeki üyelerince gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında da devam etmiş; Fuller darbe girişiminden bir kaç gün sonra Huffington Post'ta yayınlanan yazısında Gülen hareketine dair olumlu görüşlerini tekrarlamış ve radikal Müslümanlara karşı bu hareketin desteklenmesinin elzem olduğunu belirtmiştir. Graham Fuller, "The Gulen Movement is not a Cult- It's One of the most Encouraging Faces of Islam Today", *HuffingtonPost*: http://www.huffingtonpost.com/graham-e-fuller/gulen-movement-not-cult_b_11116858.html (15 Mart 2017)
- 60 Gülen hareketinin başta ABD ve İsrail olmak üzere dış ülkelerin istihbarat birimleriyle olan ilişkilerine yönelik birçok bilgi ve söylenti mevcut olmakla birlikte bu makalenin sınırları sebebiyle gündeme alınmamıştır.
- 61 Gülen'in 28 Şubat 1997 darbesine verdiği destek için bkz. <http://www.cnnturk.com/2012/guncel/04/13/gulen.28.subat.icin.ne.demisti/657109.0/> (23 June 2016) Ayrıca Gülen'in Türk siyasi tarihindeki darbelere verdiği destek için bkz.: Emre Başaran, "Portrait of a Terrorist Leader Famous for His Coup Praisals: Fetullah Gulen", *Daily Sabah*, 25 July 2016:

ında hakkında açılan dava üzerine ABD'ye yerleşen F. Gülen, 2002 yılında AK Parti'nin hükümet kurmasından sonra 2006'da suçlamaların düşmesine rağmen Türkiye'ye geri dönmemiş ve kurduğu küresel ağı ABD'nin bir eyaleti olan Pennsylvania'dan idare etmeyi sürdürmüştür.

Askeri darbelerin cemaatlere yönelik baskıcı tutumu, diğer cemaatlerden farklı olarak Gülen hareketinde şeffaflığın azalmasına ve üyelerinin takiiye yaklaşımına yönelmesine yol açtığı şeklindeki değerlendirme önemli bir iddidir. Nitekim 1998'de kendisine dava açılmasına yol açan bir konuşmasında Gülen, takipçilerine gücü ele geçirinceye kadar kimseye fark ettirmeksizin sistemin damarlarında hareket etmeyi salık vermiştir.⁶² Böylece gizliliğe yapılan vurgu ve grup mensuplarından beklenen lider F. Gülen'e tam tâbi olma durumu, dini söylemlerle birleştirilerek grup kontrolü sağlanmıştır. Zaman içinde şeffaf olmayan bir örgüte dönüşen Gülen hareketi, gücü ele geçirme ve yönetim yetkesini ele alma amacını güden gizli bir yapıya evrilmiştir. Bu haliyle barışçıl idealistleri bünyesinde barındırdığı gibi amaçlarına ulaşmak için meşru olmayan yöntemleri kullanmaktan çekinmeyen bir beyin takımını da barındırır hale gelmiştir.⁶³

2000'li yıllarda Ak Parti hükümetinin ilk dönemlerindeki demokratikleşme süreçlerinin devlet kurumlarını ideolojik bir azınlığın tekelinden çıkarak, toplumun geniş kitlelerinin katılımına açma süreçlerini iyi değerlendiren Gülençiler, eğitim, yargı ve sağlık gibi en temel kurumlar içinde hızlı bir kadrolaşma sürecine girmişler; bu süreç bilinçli ve organize bir şekilde sürdürülmüştür. Her ne kadar şimdiye kadar Gülençilerin etkisinden muaf olduğu düşünülmüş ve laik rejimin teminatı olarak görülmüş olsa da Türk ordusu içindeki Gülençi kadrolaşmanın ne derece yaygın ve derin olduğu ise 15 Temmuz darbe girişiminde ortaya çıkmıştır.⁶⁴

15 Temmuz: Asabiyetler Karşlaşması

Her ne kadar 2000'lerde Ak Parti yönetimin ilk yıllarında hükümet ve Gülen hareketi arasında Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki temel engel olarak görülen askeri vesayet kaldırılması için geniş halk kitlelerinin desteğiyle bir iş birliği gözlenmiş olsa da Ak Parti ve Gülen hareketi arasında esasen derin ideolojik farklılıklar mevcuttur. Örneğin Gülençiler, Batı merkezli tutumlarının yanı sıra halkın tercihlerine güvenmeyen ve Fetullah Gülen'in dini-siyasi liderliğine vurgu yapan bir elit hareketi iken Ak Parti ve onun liderleri meşruiyeti halkın rızasından alan bir yönetim anlayışını,

<http://www.dailysabah.com/war-on-terror/2016/07/25/portrait-of-a-terrorist-leader-famous-for-his-coup-praisals-fetullah-gulen> (13 Mart 2017)

62 Bu konuşmada Gülen takipçilerine şöyle seslenmiştir: "...Mevcutiyetinizi hissettirmeden çok ilerilere gitme. Ta ilerilere gitme böyle can damarlar içinde dolaşma... ve sonra eğer dönüş gelinecekse yara alınmadan dönüp geriye gelme meselesi...": <https://www.youtube.com/watch?v=-WNIY4Lv2bs>

63 M. Hakan Yavuz ve Rasim Koç, "The Turkish Coup Attempt: The Gulen Movement vs. the State", *Middle East Policy*, vol. XXIII, No. 4, Winter 2016: 137-149, s. 138.

64 Yavuz ve Koç, "The Turkish Coup Attempt: The Gulen Movement vs. the State", s. 140.

demokrasiyi ve kitle siyasetini önemser.⁶⁵ Bu durum sonuçları itibariyle İbn Haldun terminolojisiyle anlatılacak olursa, söz konusu farklılık zemininde zamanla mülkle alakalı rekabet ortaya çıktığı ve iki asabiyetin karşılaşmasını beraberinde getirdiği söylenebilir. Buna göre bürokrasi ve askeri yapılanmalara sızarak önemli oranda devlet gücünü ele geçiren Gülen liderliğindeki elit hareketin asabiyetine karşılık, demokratik seçimlerdeki tercihleriyle bir tür asabiyet geliştiren ve Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan liderliği etrafında birleşen halkın asabiyeti 15 Temmuz darbe girişimi sırasında en açık haliyle karşı karşıya gelmiştir. Yine İbn Haldun teorisinden yola çıkarak söyleyecek olursak halkın asabiyeti karşısında Gülencilerin asabiyeti tutunamamıştır.

Gülenci grup içinde gelişen asabiyetin örgüt liderliği tarafından yeterince yaygın ve güçlü olarak değerlendirilmesi, mevcut iktidara meydan okumayı beraberinde getirmiş; bu süreç 17-25 Aralık 2013 tarihinden itibaren net şekilde gözlemlenebilir hale gelmiştir. Böylece Gülen örgütü, devlet kurumlarında yeterli güce ulaştıklarına ikna oldukları andan itibaren demokratik şekilde iktidara gelen hükümeti, yönetimden uzaklaştırma çabası içine girmiştir. Öte yandan, 7 Haziran ve 3 Kasım genel seçimlerinin kampanya süreçlerinde ortaya koydukları performansla yeterince güçlü olduğuna inandıkları asabiyetin seçim sonuçlarına etki edeceğini hesap etmişler; ancak seçim sonuçları yandırdıklarını ortaya koymuştur. Yine de liderleri F. Gülen'in yönlendirmesiyle asabiyetlerinin gücüne duydukları inanç ve ellerindeki devlet olanaklarını kullanmak suretiyle 15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu defa da cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısıyla sokaklara, meydanlara ve havaalanlarına çıkarak ağır silahlarla donanmış FETÖ mensubu askerlere karşı duran bir asabiyetin dışavurumu olarak halk bu kalkışmayı engellemiştir.

Darbe girişimi sonrasında, o gece darbeye karşı durmak için dışarı çıkanların motivasyonu üzerine çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan birine göre "Neden dışarı çıktınız?" sorusuna verilen cevaplar ağırlıklı olarak "vatan, ülke, millet ve özgürlük için", "birlik beraberlik duygusu için", "seçilmiş hükümeti korumak için" ve "Erdoğan'ı korumak için" olmuştur. Cevaplar gözden geçirildiğinde insanların darbe girişimi gecesinde alanlara çıkmasına yol açan temel nedenler: 1. Ülke ve millet sevgisi, 2. Erdoğan'ın facetime üzerinden vatandaşları sokaklara çağırması, 3. Camilerden sala'ların okunması, 4. TRT'de darbe yapıldığının ilanı... olarak tespit edilebilir.⁶⁶ Bu nedenler aynı zamanda halkın asabiyetini oluşturan unsurlara işaret etmektedir. Öyle ki vatanperverlik, R.T. Erdoğan'ın liderliği, dini duygular, demokratik kültüre bağlılık söz konusu asabiyetin gücünü değerlendirirken göz önünde tutulması gereken başlıca faktörler arasında sayılabilir.⁶⁷

65 Yavuz ve Koç, "The Turkish Coup Attempt: The Gulen Movement vs. the State", s. 140.

66 Nebi Miş, "Measuring Social Perception of the July 15 Coup Attempt", *Insight Turkey*, Vol. 18, No. 3, Summer 2016: 169-204, s. 174.

67 Geniş toplum kesimlerinin darbe girişimine gösterdikleri hazırlıksız ama bir o kadar kararlı duruşun ve bir gecede keşfedilen asabiyetin son derece güçlü şekilde tezahür edişinin nedenleri bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Ancak asabiyetin gücüne dair öne çıkan birkaç

Sonuç

Darbe girişiminin yaşandığı gece FETÖ mensubu askerler tarafından 249 vatandaş şehit edilmiş, 2000 sivil yaralanmıştır. Ancak mevcut ölüm ve yaralanma vakalarına rağmen halkın asabiyetinin gücü devam etmiş; bu durum şehit yakınları ve yaralıların ifadelerinde en açık haliyle ortaya konulmuştur.⁶⁸ Öte yandan darbe girişiminin sabahında Gülenli askerlerin tutuklanması ve takip eden günlerde bürokrasideki örgüt mensuplarının da tespit edilip görevden uzaklaştırılması, darbe girişimine kadar en güçlü haline ulaşan Gülen örgütünün asabiyetine büyük ölçüde zarar vermiştir. Ancak grup asabiyetinin gelişmesinde çok önemli bir faktör olan F. Gülen'in liderliği ve yurt dışındaki FETÖ mensuplarının faaliyetleri asabiyetin tümüyle dağılmasını engellemektedir. Dolayısıyla yurt içinde zayıflasa da yurt dışında önemli ölçüde aktif olmaya devam eden FETÖ asabiyetinin dışavurumunun tümüyle yok olmayacağı beklenebilir. Ancak bundan sonraki sürecin büyük oranda halkın asabiyetine eşlik eden ve hukuki zemini güçlü olan bir devlet pratiğiyle belirleneceğini söylemek mümkün görünmektedir.

faktöre işaret etmek isabetli olacaktır. Örneğin, Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi son on yılda istikrarlı ve hızlı bir artış göstermiş ve toplumun refah düzeyi gözle görülür şekilde artmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi, toplum tarafından bu umut ve dinamizme son verecek bir girişim olarak değerlendirilmiş olabilir. Bu durumda darbeye karşı sokağa çıkan kitleler aslında istikrarın ve toplumsal dinamizmin engellenmesine karşı geliştirdikleri ortak duygudaşlıkla darbeye karşı çıkmış olabilirler. İkinci olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyadaki sorunlara dair toplumsal farkındalığın yüksek oluşu halkın darbeye karşı verdiği tepkiyi belirleyen bir diğer unsur olabilir. Nitekim 15 Temmuzda halkın gösterdiği reaksiyon, toplumun kolektif vicdanındaki değerlendirmesinin nasıl bir davranışa dönüştüğünü ortaya koymuş gibidir. Üçüncü olarak, 15 Temmuz darbe girişimine gösterilen toplumsal reaksiyonu anlayabilmek için cumhuriyetin kuruluşunun ardından ortaya çıkan devletin değerleriyle milletin değerleri arasında keskinleşen ayrımın son yıllarda azaldığına yönelik işaretler dikkat çekici niteliktedir. Nitekim Erdoğan döneminde otoriter laiklik anlayışından demokratik laikliğe geçilmiş; yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya bir değişim dinamiği sağlanmaya çalışılmış ve tekçi-Batıcı bir otoriter modernlik anlayışından farklı tarihi ve sosyo-kültürel tecrübeleri hesaba katan alternatif modernlik yaklaşımlarına açık çoğulcu bir sosyo-politik ortam sağlanmıştır. Böylece, Türkiye'de ilk kez Erdoğan'ın liderliğinde devlet-millet değerleri arasındaki kutuplaşma giderilebilme yolunda önemli adımlar atılarak toplum asabiyeti güçlenmiştir. Şule Albayrak, "Making Sense of the July 15 Coup Attempt in Turkey", *Daily Sabah*, 25 August 2016: <https://www.dailysabah.com/op-ed/2016/08/26/making-sense-of-the-july-15-coup-attempt-in-turkey> (15 Mart 2017) Son olarak medyadaki çoğulculuşmanın da asabiyeti güçlendirici etkisi dikkate alınmaya değer bir olgudur.

68 Darbe sonrası şehit yakınları ve gazilerle yapılan birçok röportajda ortaya konan kararlılık bunun en açık göstergesidir. Bu röportajlar genel olarak değerlendirildiğinde şehit yakınlarının sıkça ölen kişinin yükseldiği şehitlik mertebesinin yüceliğine yaptıkları vurgu dikkati çeker. Yine gazilerle yapılan röportajlarda da gazilerin pişmanlık duymayışları ve benzer bir hadise karşısında aynı tavrı alacaklarına yönelik kararlılıkları dikkatleri çekmiştir.

Kaynakça

- Açıkgenç, Alparslan. "Said Nursi". *DİA*, No. 35. 2008. s. 565-572.
- Alatas, Syed Farid. "İbn Haldun ve İslam Reformu: Bir Kavramsallaştırmaya Doğru". İbn Haldun: *Güncel Okumalar*. ed. Recep Şentürk. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009. s. 269-286.
- Alatas, Syed Farid. İbn *Khaldun*. New Delhi: Oxford University Press, 2013.
- Albayrak, Şule. "Making Sense of the July 15 Coup Attempt in Turkey". *Daily Sabah*. 25 Ağust 2016: <https://www.dailysabah.com/op-ed/2016/08/26/making-sense-of-the-july-15-coup-attempt-in-turkey> (8 Mart 2017)
- Arslan, Ahmet. İbn *Haldun*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Başaran, Emre. "Portrait of a Terrorist Leader Famous for His Coup Praisals: Fetullah Gulen". *Daily Sabah*. 25 July 2016: <http://www.dailysabah.com/war-on-terror/2016/07/25/portrait-of-a-terrorist-leader-famous-for-his-coup-praisals-fetullah-gulen> (13 Mart 2017)
- Bıçak, Ayhan. *Türk Düşüncesi I*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Chapra, Umer. "İbn Khaldun's theory of Development: Does it help to Explain the Low Performance of th Present-day Muslim World". *The Journal of Socio-Economics*, No. 37, 2008. s. 836-863.
- Duran, Burhanettin. "The Gulen Movement and the Loss of Sunni Codes" <http://www.setav.org/en/the-gulen-movement-and-the-loss-of-sunni-codes/> . 2013 (8 Mart 2017)
- Erdöğän, Latif. Şeytanın Gülen Yüzü, İstanbul: Turkuvaz Yayınları, 2016.
- Fuller, Graham. "The Gulen Movement is not a Cult- It's One of th most Encouraging Faces of Islam Today". *HuffingtonPost*: http://www.huffingtonpost.com/graham-e-fuller/gulen-movement-not-cult_b_11116858.html (15 Mart 2017)
- Hassan, Ümit. İbn *Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010.
- Hodgson, Marshall G. S. *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2003.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- Kayapınar, Akif. "İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım". *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sa. 15, 2006, s. 83-114.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Miş, Nebi. "Measuring Social Perception of the July 15 Coup Attempt", *Insight Turkey*, Vol. 18. No. 3, Summer 2016. s. 169-204.
- Okumuş, Ejder. "İbn Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi". *İslam Araştırmaları Dergisi*, No. 15. 2006. s. 141-185.
- Öz, Mehmet. *Kanun-ı Kadimin Peşinde*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- Şeker, Fatih M. "Türk Düşünce Tarihi Kaynağı Olarak Mukaddime". *Kutadgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları*, 2012. s. 235-288.
- Şentürk, Recep. *Açık Medeniyet*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Tınaz, Nuri. "A Social Analysis of Religious Organisations: The Cases of Churh, Sect, Denomination, Cult and New Religious Movements (NRMs) and Their Typologies". *İslam Araştırmaları Dergisi*, No. 13, 2005. s. 63-108.
- Tomar, Cengiz. "Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldun Yaklaşımları". İbn *Haldun: Güncel Okumalar*. ed. Recep Şentürk. İstanbul: İz Yayınları, 2009, s. 193-223.
- Uludağ, Süleyman. "Mukaddimenin Temel Kavramları". *Mukaddime I-II*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2011. s. 15-154.
- Yavuz, M. Hakan ve Rasim Koç. "The Turkish Coup Attempt: The Gulen Movement vs. the State". *Middle East Policy*, Vol. XXIII. No. 4. Winter 2016. s. 137-149.
- Yayla, Atilla. "July 15: The Glorious Resistance of Turkish Democracy". *Insight Turkey*, Summer 2016. s. 83-117.
- Yıldırım, Yavuz. "Türkçe'de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar". İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 0. Sa. 4, 2012. s. 139-174.